

ROBERT B. BRANDOM:

NIEKOTRÉ PRAGMATICKÉ TÉMY V HEGELOVOM IDEALIZME:
VYJEDNÁVANIE A SPRAVOVANIE V HEGELOVOM VYSVETLENÍ
ŠTRUKTÚRY A OBSAHU POJMOVÝCH NORIEM*

Túto štúdiu by som mohol nazvať aj *Niektoré idealistické témy v Hegelovom pragmatizme*. Ako *idealizmus*, tak aj *pragmatizmus* sú široké pojmy zahrnujúce mnohé odlišné tvrdenia. Sústredím sa na jedno pragmatické a jedno idealistické tvrdenie (aj keď do nášho zorného poľa sa dostanú aj niektoré ďalšie). Podľa pragmatického tvrdenia (ktoré budem nazývať *sémanticko-pragmatickým tvrdením*) *použitie* pojmov určuje ich *obsah*, t.j. pojmy nemôžu mať iný obsah ako ten, ktorý nadobudli svojim použitím. Podľa idealistického tvrdenia štruktúra a jednota *pojmu* je taká istá ako štruktúra a jednota *ja* (*self*).

Prvé, *sémanticko-pragmatické tvrdenie* je v našom wittgensteinovskom filozofickom svete bežné - na rozdiel od druhého, *idealistického tvrdenia*, ktoré, mierne povedané, v tomto svete bežné *nie* je. Neverím, že nejaký seriózny súčasný *sémantik* by sa dnes držal myšlienky, že *pojmy* môžeme najlepšie pochopiť vtedy, ak ich budeme chápať podľa vzoru *ja*. Skutočne, z pohľadu súčasnej *sémantiky* ťažko vôbec pochopiť, čo by sa tým mohlo myslieť. Ktoré pomerne neproblematické charakteristiky *ja* majú osvetliť problematické charakteristiky pojmov? Prečo by sme si mali myslieť, že pochopenie napr. osobnej identity by nám pomohlo pochopiť problémy týkajúce sa identity a individuácie pojmov? *Idealisticko-sémantické tvrdenie* sa zo súčasného pohľadu javí na prvý pohľad ako *bezperspektívne*, ak už nie ako *scestné*.

Vo svojej *interpretácii* budem vychádzať zo stanoviska, že *idealistické tvrdenie* je spôsob, ako Hegel v kontexte viacerých iných pohľadov a princípov robí z *pragmatického tvrdenia* tvrdenie operačné. Z *filozofického* hľadiska tvrdím, že sa pomocou tejto stratégie môžeme veľmi veľa dozvedieť o aktuálnych *sémantických problémoch*, do ktorých by sme inak ani nemohli preniknúť. V ohraničenom rámci tejto štúdie nemôžem zdôvodniť prvé tvrdenie primerane textovo a druhé tvrdenie zase nemôžem zdôvodniť argumentatívne. Musím teda vymedziť iba základné črty a motívy vedúce k tomuto komplexnému, vysoko prepracovanému a zaujímavému pohľadu na problém, o ktorý, aspoň myslím, Hegelovi ide.

I

Tento problém sa týka povahy a pôvodu *určeného obsahu noriem empirických pojmov*. Pochopiteľne, Hegel hovorí aj o *mnohých* iných veciach, ale ja budem sledovať len túto jednu vetvu jeho myslenia. Môže sa však zdať ako zmatečné identifikovať vôbec tento problém ako niečo, o čo sa Hegel zaujíma. Väčšinou totiž hovorí (v oboch prácach vydaných za jeho života, vo *Fenomenológii ducha* a v *Logike ako vede*) o *čistom, logickom* alebo *formálnom* pojme (čisté určenia formy pojmu), ktoré sú v jeho systéme nástupcami Kantových kategórií: sú to pojmy ako *zvláštne, všeobecné a jedinečné*, ako

aj rozdiel medzi tým, čo veci sú osebe, a tým čím sú *pre* vedomie alebo pre iného. Ale jedným z metodologických princípov, ktorými sa riadim pri svojej interpretácii Hegla, je presvedčenie, že zmysel adekvátneho chápania týchto kategoriálnych pojmov spočíva v tom, že tak dokážeme ozrejmiť fungovanie obyčajných empirických pojmov. A to isté platí aj o Kantovi. Myslím si, že, tieto dvaja filozofi sú tak ťažko pochopiteľní práve preto, že venujú relatívne veľa času rozvíjaniu a zdôvodneniu svojho (v transcendentom zmysle) logického aparátu, ale relatívne málo času jeho aplikovaniu pri používaní pojmov základnej úrovne. V oboch prípadoch bude pre naše chápanie obyčajných empirických pojmov užitočné, ak budeme mať stále na pamäti význam toho, čo hovoria o čistých pojmoch. Opakujem ešte raz: Hegelovské idealistické tvrdenie smeruje predovšetkým k tomu, čo nazýva Pojmom. Je to holistický inferenčný systém určených pojmov a princípov artikulovaných prostredníctvom týchto pojmov. Ďalej však uvidíme, že abstraktné štruktúrne tvrdenie stelesnené v idealistickej téze platí ako pre systém, tak aj pre jeho zložky; pre zložky platí do istej miery preto, že platí pre systém, a naopak. V mojej interpretácii Kant nebol podľa Hegla dostatočne kritický ohľadne dvoch dôležitých, úzko navzájom súvisiacich problémov. Po prvé, neskúmal dostatočne hlboko podmienky, za akých je možná *určenosť* pravidiel špecifikujúcich obsahy bežných empirických pojmov. Po druhé, Kant nehovorí vlastne nič o ich pôvode. Nepredložil žiadne vysvetlenie toho, ako sa subjekty vedenia (knowers) a subjekty konania (agents) vôbec dostávajú k týmto empirickým pojmom. Kant preberá od Leibniza racionalistické chápanie vedenia a konania ako použitia pojmov. Uvedomenie si (awareness), Leibnizova "apercepcia", či už teoretická, alebo praktická, spočíva v klasifikácii zvláštneho prostredníctvom všeobecného, čo podľa Kanta znamená zahrnúť zvláštne pod isté *pravidlo*.

Hegel zdedil od Kanta fundamentálny filozofický princíp (povedal by som dokonca "vhl'ad"): normatívny charakter pojmov. Jednou zo základných a najdôležitejších Kantových myšlienok je myšlienka, že sudy a konania sa od reakcií čisto prírodných bytostí líšia, že za ne nesieme celkom špecifickým spôsobom *zodpovednosť*. Sú to realizované *záväzky*, ktoré ako správne alebo nesprávne podliehajú určitému normatívnemu hodnoteniu. Normy¹, ktoré určujú, čo sa považuje za správne alebo nesprávne, nazýva "pojmy". Rod, vzhľadom na ktorý sudy a činnosti sú druhmi, sa teda chápe ako aktivita *aplikovania pojmov*: sú to akty produkovania, ktorých správnosť alebo nesprávnosť je určená pravidlom alebo normou, ku ktorej sme sa pri vykonávaní týchto aktov implicitne zaviazali. Týmto iniciuje Kant presun pozornosti od *ontologických* otázok (chápanie rozdielu medzi dvoma druhmi faktov, medzi fyzikálnymi a mentálnymi faktami) k otázkam *deontologickým* (chápanie rozdielu medzi faktami a normami alebo medzi opisom a predpisom). Tomuto pohybu zodpovedá posun od karteziánskej istoty ku kantovskej nevyhnutnosti. Je to posun od záujmu o naše uchopenie nejakého pojmu (Je jasný?; Je výrazný?) k záujmu o to, ako pojem uchopuje nás (Je platný?; Je záväzný?). ("Nevyhnutný" znamená u Kanta len "podľa nejakého pravidla".) Stojíme tak pred naliehavou úlohou pochopiť, ako sa môžeme *zaviazať* nejakou normou, ako sa môžeme *zodpovedať* nejakej norme, ktorá rozhoduje o správnosti toho, čo robíme.² Do centra

¹ Kant zvyčajne hovorí "pravidlá", ale mieni tým čosi, čo - aj keď vypovedateľne - môže byť implicitné, a nielen to, čo je už explicitne vypovedané.

² Dokázať to znamená byť slobodný. Byť slobodný preto znamená viazať sa normami, ktoré

pozornosti sa tak dostáva problém pochopenia povahy a podmienok možnosti (v zmysle inteligibility) *pojmovej normatívnosti*. (Tento pohľad na povahu praxe používania pojmov možno nazvať "*normatívny pragmatizmus*".)

Kant nám hovorí dosť veľa o procese použitia pojmov v každodenných súdoch a činnostiach. A vychádzam z toho, že jeho výklad pôvodu, povahy a fungovania čistých umových pojmov, ktorých použiteľnosť je implicitná v použití akéhokoľvek empirického pojmu, je zamýšľaný ako transcendentálne vysvetlenie podmienok v pozadí, vzhľadom na ktoré jedine je normatívnosť vo všeobecnosti inteligibilná. Kant sa však vyjadruje veľmi málo o tom, ako sa subjekty vedenia a konania dostávajú k určeným pojmom, ktoré používajú. To, čo hovorí, je zväčša programatické a architektonické. Je však jasné, že jeden štruktúrálny rozmer, ktorým sa Kantov výklad pojmových noriem odlišuje od Hegelovho, sa týka vzťahu medzi ich produkciou a ich uplatnením (consumption), t.j., medzi procesom, prostredníctvom ktorého sa stávajú prístupnými pre subjekt vedenia a konania, a procesom ich použitia. Kant nám totiž rozpráva príbeh o *dvoch fázach*, podľa ktorého jeden druh aktivity *ustanovuje* pojmové normy a iný druh aktivity potom tieto pojmy aplikuje.³ Najprv reflektujúci súd (nejakým spôsobom) vytvorí alebo nájde⁴ určujúce pravidlo, ktoré artikuluje empirický pojem. Potom a až potom sa môže tento pojem použiť v určujúcich súdoch a maximách, ktoré sa koniec koncov skúmajú v prvých dvoch *Kritikách*.⁵

Zjednodušene povedané, podľa Kanta skúsenosť, použitie pojmov začína *voľbou* pojmov. Potenciálne má poznávajúci k dispozícii neprehľadné množstvo odlišných možných určujúcich pravidiel syntézy predstáv (representations). Skúsenosť vyžaduje vybrať si jedno a vyskúšať ho ako pravidlo na kombinovanie rozmanitých nazeraní. Ak zvolené pravidlo úplne 'nesedí' alebo umožňuje syntézu len niektorých ponúkajúcich sa nazeraní, potom sa niekde stala chyba a namiesto neho sa vyskúša príbuzný alebo prekrývajúci, ale odlišný určený pojem. Aj keď je teda na poznávajúcom, ktorý pojem vyskúša, *úspech* syntézy, o ktorú sa pokúša podľa tohto pravidla, nezávisí od neho. Spontánny prístup je ohraničený tým, čo nám dávajú zmysly.⁶

Fungovanie tohto príbehu je podmienené tým, že pre každé pravidlo syntézy a pre každú možnú rozmanitosť predstáv možno nejako zistiť, či túto rozmanitosť možno podľa tohto pravidla úspešne syntetizovať. To môžeme označiť ako podmienku *úplnosti*

sú pojmi. *Jediná* vec, ktorú sú kantovské subjekty konania schopné *urobiť*, vo vlastnom zmysle slova *urobiť*, zahŕňujúcim uplatnenie slobody, je aplikácia pojmov, či už teoretických v súdoch, alebo praktických v konaní. Sme teda slobodní iba do tej miery, do akej sme racionálni.

³ "Súdnosť vôbec je schopnosť myslieť to, čo je zvláštne, ako obsiahnuté vo všeobecnom. Ak je dané všeobecné (pravidlo, princíp, zákon), potom je táto súdnosť, ktorá to, čo je zvláštne, subsumuje pod toto všeobecné, ... *určujúca*. Ak je však dané len zvláštne, ku ktorému treba nájsť všeobecné, potom je súdnosť len *reflektujúca*." ([7], 19; [8], 33)

⁴ Vzhľadom na ďalšie Kantove princípy nemožno ani jeden tento termín použiť bez ďalšieho vymedzenia, z čoho vzniká celá problematika tretej *Kritiky*.

⁵ Až "napokon", lebo najprv treba preskúmať, ako ich čisté pojmy umožňujú.

⁶ Ďalej ukážem, ako Hegel vidí v bezprostrednosti uplatňovanie autority, ktorá ohraničuje použitie pojmov, a teda to, ako je zvláštnemu udelené na základe vyjednávania s recipročnou autoritou sprostredkujúceho všeobecná normatívne významne miesto. Tento proces je spravovaný tými, ktorí pripisujú pojmom obsažne určené konceptuálne záväzky.

alebo *maximálnej určenosti* pojmov. Len ak je táto podmienka splnená - len ak empirické pojmy, disponibilné prostredníctvom reflektujúcich súdov, sú *úplne a definitívne* určené -, môžeme na základe kantovského výkladu pochopiť aplikáciu pojmov ako obmedzenú zvláštnymi pojmami, na ktoré chceme aplikovať všeobecné pojmy, ktoré sú našimi určenými empirickými pojmami. Hegel chce, aby sme kriticky skúmali transcendentálne podmienky možnosti takéhoto určenia pojmov. U Kanta totiž uspokojujivé vysvetlenie *tejto* rozhodujúcej podmienky možnosti skúsenosti nenachádza.⁷ Otázka znie: Ako môžeme pochopiť možnosť aplikovania, schválenia a nášho prijatia práve tohto úplne určujúceho pravidla, a nie iného, trochu odlišného pravidla, to, že sa viažeme práve naň. Tento problém je podobný problému, ktorý Kripke pripisuje Wittgensteinovi.⁸ Týka sa otázky, ako chápeme podmienky možnosti *určenosti* našich pojmových záväzkov, zodpovedností a povinností. Nechcem sa už ďalej zaoberať nedostatkami, ktoré Hegel vidí v Kantovej odpovedi na túto otázku. Pre moje účely stačí konštatovať, že Hegel volí iný prístup k chápaniu vzťahu medzi inštituovaním a použitím pojmových noriem. Hegelov idealizmus je podľa mňa jadrom jeho odpovede práve na túto otázku a práve tu sa môžeme od neho najviac naučiť.⁹

Aby sme pochopili základné črty Hegelovho výkladu vzťahu medzi stanovením pojmových noriem a ich používaním, porovnajme ho s historicky neskorším myšlienkovým prúdom, ktorý je v mnohých ohľadoch štrukturálne podobný. Carnap a ostatní logickí pozitivisti potvrdili svoj novokantovský pôvod tým, že prevzali Kantovu dvojfázovú štruktúru. *Najprv* sa určia *významy*, až *potom* nám skúsenosť povie, ktoré z nich vedú k pravdivým *teóriám*.¹⁰ Prvá činnosť prebieha pred skúsenosťou a je od nej nezávislá; druhá je ňou ohraničená a závislá od nej. Voľba významov nie je empiricky obmedzená tak, ako je obmedzené rozhodnutie o tom, ktoré vety s týmito významami

⁷ V tejto súvislosti treba poznamenať, že zohľadnenie časovej *schémy* pojmov nie je odpoveďou na túto otázku (nehovoriac už o nejasnosti detailov). Schematizmus umu totiž nanajvýš vysvetľuje, ako sa pojem môže vzťahovať (aplikovať alebo neaplikovať) na zvláštne nazeranie. Ale otázka týkajúca sa určenosti znie skôr takto: Ako uchopíme úplne určené všeobecno namiesto iného, dosť podobného všeobecná, ktoré je aplikovateľné nie na všetky tie isté zvláštne, ale len na niektoré z nich.

⁸ (Kripke 1982). Ide len o podobnosť, keďže Kripke tu problém redukuje spôsobom, aký by Hegel neakceptoval. Oprávnené si môžeme položiť otázku, čo z toho, ako sme *aktuálne* pojmy používali v minulosti, určuje, ako ich budeme používať v budúcnosti, čo určuje, ako sme sa k tomu *viazali*. Položiť si túto otázku znamená pýtať sa, ako aktuálna prax *aplikovania* dokáže *ustanoviť* tú istú, a nie inú normu. Neexistuje však také legitímne stanovisko, na základe ktorého by sme tak, ako to robí implicitne Kripke, mohli oprávnené redukovať túto prax aplikovania na to, čo sa dá sformulovať v *nenormatívnom* slovníku. Aj *správne* alebo *nesprávne* použitie výrazu je čosi, čo *aktuálne robíme*.

⁹ Tento spôsob uvažovania o Hegelových problémoch má svoj pôvod v prelomovej práci Roberta Pippina [10].

¹⁰ Medzi netriviálne rozdiely medzi nimi patrí fakt, že zatiaľ čo Carnapov model je *globálnym* dvojfázovým obrazom, Kantov obraz je len *lokálnym* dvojfázovým obrazom. To znamená, že v nič v Kantovom obraze nehovorí v prospech možnosti formulovať najprv *všetky* reflektujúce súdy a až potom začať s formuláciou určujúcich súdov. Ich štrukturálna podobnosť spočíva len v ich spoločnom viazaní sa na to, že robíme dva odlišné druhy vecí: najprv dávame k dispozícii významy alebo pojmy a potom ich používame.

schvaľujeme alebo ktorým veríme. Quine odmieta Carnapovo striktné oddelenie procesu rozhodovania o tom, ktoré pojmy (významy, jazyk) treba použiť, od procesu rozhodovania o tom, ktoré súdy (presvedčenia, teórie) schvaľujeme. Podľa neho je úplne scestné považovať významy za voľne určené, nezávislé od ich použitia a pred ich použitím pri formulovaní našich falibilných presvedčení, na základe ktorých sa ešte len ukáže, či tieto významy zodpovedajú stavu vecí. Zmena našich presvedčení môže spôsobiť zmenu našich významov. Existuje len jedna prax - prax skutočného formulovania určujúcich súdov. Zapájať sa do tejto praxe znamená zároveň to, čo mienim, ako aj to, o čom sme presvedčení. Quinov *pragmatizmus* spočíva v rozvinutí tohto *monistického* prístupu v protiklade ku Carnapovmu dvojfázovému modelu. Prax použitia jazyka musí byť pochopiteľná nielen ako *aplikácia* pojmov pri použití jazykových výrazov, ale rovnako a v tom istom čase aj ako stanovenie pojmových noriem, ktoré určujú, čo by sa malo považovať za správne a čo za nesprávne použitie jazykových výrazov. Význam použitých výrazov určuje skutočné *použitie* jazyka - a len toto jeho použitie.¹¹

Aj Hegel je pragmatista v tomto monistickom zmysle. Ide mu o koncepciu skúsenosti, ktorá nerozlišuje medzi dvoma druhmi aktivity, z ktorých jedna je aplikáciou pojmov v určujúcich súdoch a vo formách konania a druhá je ustanovením alebo objavením týchto pojmov (prostredníctvom "reflektujúcich súdov"). Podľa Hegela empirické súdy a konanie - to nie je len (ako to bolo u Kanta a Carnapa) *voľba* pojmov, ktoré chceme aplikovať, nie je to ani nahradenie jedného, už úplne sformovaného pojmu iným pojmom, ale je to aj *zmena a vývoj* obsahu týchto pojmov. Pojmový obsah vzniká v procese použitia pojmov - *určený* obsah pojmov je nepochopiteľný bez *určenia* ich obsahu, procesu určovania (determining). Pojmy nie sú čímsi statickým alebo fixovaným. Ich obsah sa mení v každom konkrétnom prípade ich aplikácie, resp. ich neaplikácie v skúsenosti. Skúsenosť predpokladá v každom štádiu už vopred disponibilitu pojmov a na každom stupni sa obsah týchto pojmov vyvodzuje z ich úlohy v skúsenosti.¹²

Hegel často formuluje toto stanovisko prostredníctvom rozlíšenia medzi dvoma metapojmami pojmového: Rozum (dobré, dynamické, aktívne, živé chápanie pojmu) a um (statické, inertné, neživé chápanie pojmu u Kanta a všetkých ostatných zlých). Chápať pojmy prostredníctvom kategórií umu znamená zaobchádzať s nimi ako s fixovanými a statickými. Pokrok je tu možný len rozdelením súdov na správne a nesprávne, t.j., len *voľbou* z vopred fixovaného repertoáru správnych pojmov aplikovaných v zvláštnych prípadoch. Hegel ale nástoší na tom, že ak ignorujeme proces vývinu pojmov, ak nezohľadníme pojmy, z ktorých sa dané pojmy vyvíjajú, ani to, aké sily

¹¹ Všimnime si, že to ešte neznamená povedať niečo o slovníku, v ktorom má teoretik špecifikovať jeho použitie. Koncentrácia na *použitie* predovšetkým nie je to isté ako koncentrácia na *použitie špecifikované v nenormatívnom slovníku*.

¹² Jedným z fundamentálnych Hegelových tvrdení je preto tvrdenie, že primeraný *dynamický* výklad vzťahu medzi pojmovým obsahom a skúsenosťou, ustanovením pojmov a ich aplikáciou môže zjednotiť racionalistický a empirický náhľad (že obsah empirických pojmov sa musí pochopiť ako pochádzajúci zo skúsenosti), pričom súčasne musíme odmietnuť ako tézu o vrozenosti, tak aj abstrakcionizmus. Táto *pragmatická stratégia* sa pozerá na *vývoj* pojmov prostredníctvom ich použitia v skúsenosti, t.j. v praxi usudzovania a konania.

v súčinnosti s inými pojmami sú im inherentné a ktoré vedú k ich zmene (čo Hegel nazve ich "negativitou"), potom ich obsah musí zostať nepochopený.¹³

II

Mojím cieľom v tejto štúdii je ukázať, ako idealistická tvrdenie, ktoré som predostrel hneď na začiatku, prispieva k vypracovaniu Hegelovej pragmatickej stratégie na pochopenie povahy a pôvodov určenosti obsahu empirických pojmov. Pripomeňme si, že táto idealistická téza pozostáva z tvrdenia, že jednota a štruktúra pojmu je taká istá ako jednota a štruktúra sebauvedomeného *ja*. Niektoré z najjasnejších formulácií tejto ústrednej hegelovskej myšlienky sa nachádzajú v jeho práci *Logika ako veda*: ([5], 584-585; [6], II, 223-224). "Nahliadnutie, že *jednota* tvoriaca *podstatu pojmu* sa poznáva ako *pôvodná syntetická jednota* apercepcie, ako *jednota apercepcie: ja myslím* čiže *jednota sebauvedomenia*, patrí k najhlbším a najsprávnejším postrehom *Kritiky čistého rozumu*. [...] Jedna z hlavných téz Kantovej filozofie takto zdôvodňuje to, že ak chceme poznať, čo je *pojmem*, musíme prihliadať na povahu *Ja*. A naopak na to je potrebné chápať *pojmem Ja* [...]"

Ďalej chcem načrtnúť Hegelovo chápanie štruktúry a jednoty charakteristík sebauvedomených *ja* (selves), ktoré je spoľahlivým prostriedkom idealistickej analógie, prostredníctvom ktorej si máme ujasniť štruktúru a jednotu pojmov vrátane Pojmu (o ktorý v citovanom odseku ide).

Hegel preberá Kantovu fundamentálnu myšlienku, že nazvať niečo *ja*, pristupovať k nemu ako k *ja* znamená zaujať k nemu podstatne *normatívny* prístup. Pristupujeme k nemu ako k subjektu *záväzkov*, ako k niečomu, čo môže byť *zodpovedné*, teda ako k subjektu potenciálneho vedenia a konania. Vystáva potom otázka, ako pochopiť povahu tých normatívnych prístupov a statusov, v ktorých sa rozlišuje medzi byť *niekým* a byť *niečím*. Jednou z ústredných Hegelových myšlienok je myšlienka, že normatívne postoje, napr. byť viazaný, a teda aj vedenie a konanie, musia byť pochopené ako *sociálne* produkty. Normatívne statusy sú typom sociálneho statusu. Kant sa domnieval, že normativita môže byť pochopená len s odvolaním sa na niečo mimo našej empirickej aktivity alebo za ňou. Pre Hegla je každá transcendentálna konštitúcia sociálnou inštitúciou.¹⁴

¹³ Zo zistenia, že každý pojem aktuálne použitý v ľubovoľnom empirickom súde je len viac alebo menej adekvátnym vyjadrením implicitnej artikulácie vecí, vyplýva uznanie, že žiadny určujúci súd by sa nemal považovať za neobmedzene pravdivý. (Iná situácia je podľa Hegela u pojmov logiky. Ich zvláštna vyjadrovacia funkcia spočíva v tom, že robia explicitným proces, ktorým systém určených pojmov a súdov - pojem postupuje dopredu a vyvíja sa.) Teda považovať súd za najmenšiu jednotku poznania (ako to robí Kant, keďže predstavuje najmenšiu jednotku poznávacej *zodpovednosti*), znamená pristúpiť na už neudržateľný pohľad na povahu určenosti pojmového obsahu.

¹⁴ Túto formuláciu preberám z ([2], 20). Pochopiteľne aj sociálne ustanovenie je obmedzené. Ako ešte uvidíme, majú dejiny predchádzajúcich aplikácií nejakého pojmu vrátane tých, ktoré vznikajú zo zvláštného, na ktoré sú použité, zásadný vplyv na takéto ustanovenie.

Praktický postoj, v ktorom niečo považujeme za schopné prevziať záväzky alebo za zodpovedné za svoje konanie - a to v zmysle artikulovanom *pojmom*, t.j. v zmysle, v ktorom aspoň časť toho, k čomu sme sa zaviazali alebo za čo sme zodpovední, sme schopní *zdôvodniť* alebo k nemu tak pristupujeme - Hegel nazýva "uznanie" [Anerkennung]. Kľúčovou myšlienkou štrukturujúcou Hegelovo sociálne chápanie jednotlivých *ja* je predstava, že sú syntetizované *vzájomným uznaním*. Byť *ja* - byť miestom (locus) pojmovej záväznosti - preto znamená byť uznávaný alebo považovaný za jedného z tých, ktorých človek uznáva a považuje za *ja*; byť uznaný tými, ktorých človek uznáva. Čisto *biologické* bytosti, subjekty a objekty túžob, sa stávajú duchovnými bytosťami, vykonávateľmi (undertakers) (a udeľovateľmi) záväzkov tým, že sú súčasne subjektom aj objektom postojov uznania (recognition). Zároveň a tým istým spôsobom, ako sú v tomto normatívnom zmysle syntetizované jednotlivé *ja*, sú syntetizované aj *komunity* ako štruktúrované celky pozostávajúce z jednotlivých *ja*, uznávajúcich sa navzájom.¹⁵ Aj jednotlivé *ja*, aj komunity sú normatívne štruktúry ustanovené prostredníctvom recipročného uznania.

Máme tu do činenia so *sociálnou* teóriou mnohých *ja* v tom zmysle, že jednotlivé *ja* i komunity sú produktami toho istého procesu, aspektami tej istej štruktúry. Je to však súčasne aj sociálna teória v silnejšom význame tohto slova. Byť totiž v tomto zmysle *ja* (self) nie je niečo, čím sa môžem stať úplne sám. Len časť toho, čo je na to potrebné, je v rámci možností samotného kandidáta. Od jednotlivca závisí, koho uzná on, ale nie je už na ňom, či je spätne uznaný tými, ktorých pôvodne uznal. Len ak je tento 'pohyb' ukončený, je *ja* konštituované. Táto štruktúra je najzreteľnejšia vtedy, keď uvažujeme *špecifické* uznanie, t.j., pripisovanie špecificky normatívneho statusu, a nielen postoja, ktorým sa k niekomu pristupuje ako vlastníkov tohto statusu (ako k subjektu určitých zodpovedností, práv, nárokov, záväzkov, authority, čo predstavuje všeobecné uznanie). Je na mne, koho uznám za dobrého hráča šachu. Môžem uznať napr. nejakého diletanta, ktorý pozná tak akurát pravidlá šachu. Môžem ale svoje kritéria postaviť tak vysoko, že im vyhovejú len veľmajstri. Ale potom už istotne nezáleží na mne (aspoň nie na mne v rovnakom zmysle), či tí, ktorých uznávam za dobrých hráčov, uznajú aj mňa. Ak som svoju latku dal dostatočne nízko, potom možno ľahko vyhovieť mojím nárokom. Ak ale aspirácie na typ *ja*, ktorým chcem byť a akým chcem byť aj uznaný, sú vyššie, potom bude pre mňa ťažšie získať uznanie tých, ktorých uznávam *ja*. Výklad toho, čo znamená byť dobrým šachistom v rôznych zmysloch tohto termínu - a všeobecnejšie, čo to znamená mať nejaký normatívny status -, dáva nášmu kandidátovi určitú autoritu: autoritu konštituovať komunitu uznaním individuí ako jej členov. Zároveň však náš kandidát odstupuje iný typ authority tým, ktorých on sám uznáva: autoritu určiť, či kandidát je alebo nie je kvalifikovaný na členstvo v komunite konštituovanej podľa kritérií, ktorým sa sám podriadil. Mať normatívny status v tomto zmysle - to je v podstate sociálny fakt, na ktorom musí participovať jednotlivec aj komunita. Aj *ja*, aj komunita získavame svoj status len ako výsledok úspešného vzájomného uznania.

Ak teda podľa Hegela hovoríme o štruktúre a jednote *Ja* alebo o sebauvedomených rôznych *ja*, hovoríme o štruktúre a jednote produkovanej týmto procesom recipročného

¹⁵Pre Hegela je pravdivé všeobecné uznanie vzťahom ekvivalencie: je symetrické, reflexívne a tranzitívne.

uznania, prostredníctvom ktorého sú zároveň inštituované normatívne komunity i členovia komunit. To je model, ktorý podľa idealistickej tézy máme použiť na pochopenie štruktúry a jednoty *pojmov* a ktorým sa budeme ďalej riadiť. Uznávajúc iných ustanovujem vlastne komunitu - typ *všeobecná* spoločný všetkým týmto iným a ak všetko vyjde, tak aj mne samému. Ak ma uznávajú aj oni, konštituuju ma nielen ako čisté zvláštne, ktorým som bol na začiatku, ale ako typ *individua (ja)*, ktoré je týmto *zvláštnym* (organizmus) ako člen komunity, ako charakterizovaný týmto všeobecným. (Uznávajúc) zvláštne má teda istú moc nad všeobecným, a potom má všeobecno istú moc nad individuálnym. Na tejto úrovni abstrakcie nájdeme spoločnú štruktúru medzi sociálnym ustanovením rôznych *ja* a komunit prostredníctvom vzájomného uznania na jednej strane a vzťahom pojmov ako všeobecnín a partikularít spadajúcich pod ne, z ktorých sa tak stávajú charakterizované individua (zvláštne ako spadajúce pod všeobecné), na ktoré sa vzťahujú súdy, na strane druhej.

Najlepšie pochopíme silu tohto idealistického spôsobu myslenia vtedy, keď ho zaradíme do myšlienkového prúdu skúmajúceho povahu normativity, z ktorého vyrastá. Osvietenécké pojmy normatívneho sa vyznačujú tým, že pri stanovení normatívneho *statusu* prisudzujú ústrednú úlohu normatívnym *postojom*. Závazky a zodpovednosti sa chápu ako vstupujúce do odčarovaného prirodzeného sveta, v ktorom pôvodne nemali miesta, ako produkty ľudských postojov uznania, prevzatia alebo pripisovania týchto záväzkov a zodpovedností. (Treba tu spomenúť Hobbesovu a Lockovu teóriu sociálnej zmluvy, ktorá hovorí o základoch legitímnej politickej autority.) Podľa Kantovej verzie, ktorú Kant vypracoval inšpirovaný Rousseauovým dielom, rozdiel medzi silou, prinútením alebo len mojím *obmedzením* na strane jednej, a legitímnou *mocou* nad mňou na strane druhej spočíva v závislosti tohto druhého od môjho *schválenia* alebo *uznania* tejto moci ako pre mňa záväznej. Takýto spôsob ohraničenia určitého typu normativity možno nazvať *tézou autonómnosti*. Je základom Kantovho rozlíšenia medzi sférou prírody, ktorej obyvatelia podliehajú pravidlám vo forme prírodných zákonov, a ríšou slobody, ktorej obyvatelia sú viazaní skôr svojimi *koncepciami* pravidiel, t.j. pravidlami, ktoré sú záväzné pre týchto obyvateľov len v dôsledku toho, že *uznávajú* tieto pravidlá ako záväzné. V tomto špecifickom zmysle získavajú pravidlá svoju normatívnu silu a riadia naše konania len v dôsledku našich vlastných postojov. Skutočne sme zodpovední len za to, za čo *preberáme* zodpovednosť; skutočne sme zaviazaní len k tomu, k čomu sme sa zaviazali.

Podľa Kantovho pôvodného normatívneho náhľadu byť *ja*, byť subjektom vedenia a konania, znamená prebrať zodpovednosť za to, čo robím, byť schopný podstúpiť alebo uznať záväzky, znamená to jednoducho schopnosť byť viazaný normami. Podľa tézy autonómnosti sme v striktnom zmysle viazaní len pravidlami alebo zákonmi, ktoré sme si stanovili sami pre seba, normami, ktoré sme si sami potvrdili. Záväznými sa stávajú preto, že ich *berieme* ako záväzné. Zastávať takýto názor je veľmi problematické, keďže vzniká nasledujúca otázka. Ak ja sám zaväzujem *seba*, ako môže to, čo robím, byť *záväzné* pre mňa samého? Ak čokoľvek, čo uznám ako správne - ako splňujúce záväzky, ktoré som prevzal - je správne, v akom zmysle je potom to, čo robím, pochopiteľné pre mňa ako *zaväzujúce*? (Porovnajme to s Wittgensteinovým tvrdením, že nikde, kde sa mi niečo *javi* ako správne, a preto to je správne, nemôže byť postavená otázka o správnosti

alebo nesprávnosti.) Téza o autonómnosti hovorí, že *sme* zviazaní len k tomu, k čomu *sme* sa zviazali. Táto téza sa však nesmie pliesť s tvrdením, že *sme* viazaní presne tým, k čomu sa neskoršie považujeme za zviazaných; pojem záväzku by sa tým úplne vyprázdnil a stal by sa neidentifikovateľným. Autorita sebazaviazanosti ovláda silu viazanú na určité pravidlo. Je to jednotlivcovo uznanie pravidla, ktoré robí z pravidla pravidlo pre jednotlivca alebo pravidlo záväzné pre jednotlivca. Ale táto autorita sa nesmie chápať tak, akoby sa týkala aj *obsahu* pravidla: ako keby určovala, čo je, a čo nie je správne podľa pravidla, ktoré *sme* sami schválili. Ak by sa ho totiž týkala, potom by *sme* sa schválením pravidla alebo normy vôbec neviazali. To, čo sa zvolí - zákon alebo pravidlo ku ktorému sa zaväzujeme tým, že aplikujeme nejaký pojem -, musí byť do istej miery od tejto voľby nezávislé. Len tak má zmysel uvažovať o oboch stranách autonómie: podriaďiť sa zákonu tým, že toto svoje podriadenie prijmeme.¹⁶ Pre spomenutého "sémantického pragmatika" je veľmi dôležité rozlíšiť medzi tým, čo *robíme* tým, že sa zaväzujeme k niečomu použitím nejakého pojmu, a obsahom takto ustanoveného záväzku. Sémantický pragmatizmus totiž hovorí len toľko: to, čo robíme pri použití pojmov - podstúpenie istých záväzkov - určuje ich obsah.¹⁷

Dúfam, že je jasné, že tento problém je istým variantom otázky, ktorú si podľa mňa Hegel stavia v súvislosti s *určenosťou* obsahu pojmov, ktoré aplikujem. Ak mám k dispozícii určité pravidlo (jedno z mnohých) s určujúcim obsahom v tom zmysle, že je už dané pre každé zvláštne, či už spadá pod toto pravidlo, alebo nie (či by použitie pojmu na tieto prípady zvláštneho bolo *správne* alebo nie), potom sa môžem viazať použitím pojmu. Pojem totiž potom určuje, k čomu som sa zaviazal. Podľa Hegla však Kant vôbec nevysvetľuje, ako môžem mať prístup k pojmom, pravidlám alebo normám, ktoré sú v tomto zmysle určujúce. Zatiaľ čo Kant jednoducho predpokladá, že také čosi môže existovať, podľa Hegla by kritický mysliteľ mal skúmať podmienky možnosti takéhoto určovania.

Hegel sa domnieva, že *určenosť* obsahu toho, k čomu *sme* sa zviazali - tá jeho časť, ktorá *nie* je závislá od našej ľubovôle v tom zmysle, že to, *či* sa k nemu zviažeme, závisí od nás - je zaistená postojmi *iných*, ktorým *sme* aspoň implicitne priznali túto autoritu.¹⁸ Podľa Hegla jediný spôsob, ako získať požadovaný odstup od mojich uznanií (mojich postojov, ktoré na prvom mieste robia normu záväznou pre mňa) a zároveň zachovať istý typ autority stojacej nad mojimi záväzkami, na ktorých nástojila tradícia vychádzajúca z Rousseaua a Kanta, je nechať spravovať normy niekoho iného. Zaväzujem sám seba, ale potom som volaný na zodpovednosť podľa nich. Aby som *bol*

¹⁶ Jedným z miest, kde sa skúma tento problém podmienok možnosti určeného viazania sa, je "Zákon srdca" vo *Fenomenológii*.

¹⁷ Bolo by teda chybou tvrdiť, že existuje absolútna identita medzi aplikáciou a inštituovaním určene obsažných pojmov, napríklad, že význam *je* použitie. Pre pragmatistu je rozhodujúce spoznať tu existujúcu identitu ako to, čo Hegel nazval "špekulatívnou identitou", t.j. ako identitu, ktorá podstatne obsahuje rozdiel.

¹⁸ "Zaistené" ostatnými ešte neznamená nimi úplne *určené*. Ako sa ďalej ukáže, autorita zvláštneho - tvrdená bezprostrednými súdmi - ohraničuje dvoma vyššími rozmermi uznania (inferenčne a historicky) komunitu a konštituuje podstatný element obsahu nimi spravovaných noriem, ktoré majú späťne autoritu nad nimi.

zaviazaný, musím *uznať* záväzok a ostatní ho musia mne *pripísať*. Len tak sa konštituuje reálny, obsažný záväzok. Len tak môžem byť pochopený ako niekto, kto *zaviazal* sám seba. To je dôvod, prečo možnosť *mojej* slobody (v normatívnom zmysle tézy o autonómnosti: moja schopnosť zaviazat' seba samého, zaviazat' seba samého normami) závisí od *iných*. Hegel zastáva teda zdanlivo paradoxný názor, že možnosť *mojej* autonómie závisí od postojov, ktoré zaujmú druhí ku mne. Ale paradox je len zdanlivý: v tomto prístupe sa nemení na heteronómiu.

Podľa Hegela mať určitý záväzok s určeným obsahom je pochopiteľné len v kontexte del'by práce medzi tým, kto prijíma záväzok, a tými, ktorí mu ho pripisujú a starajú sa o to, aby ho dodržal. Ja môžem rozhodnúť, ktorú rolu budem hrať - napr. "Ten kov je molybden" alebo "Sľubujem ti, že ťa odveziem zajtra ráno na letisko" - potom už ale nerozhodujem o tom, k čomu som sa tým zaviazal a ktoré ďalšie kroky sú pre toho, kto túto rolu prevzal, primerané alebo nutné. Moja rola je reálna, ale ohraňovaná. A to isté môže byť povedané o ostatných, ktorí hrajú hru so mnou a zároveň sú v nej rozhodcami. Nemajú totiž žiadnu moc nad mojím uznaním záväzkov. Ich moc sa týka len ich spravovania týchto povinností: môžu sa starať o to, aby som sa riadil záväzkami s určitým obsahom, za ktoré nie sú o nič menej zodpovední ako ja (porovnajme to s legislatívnymi a právnymi funkciami vlády). Hegel hovorí: som do určitej miery *nezávislý* v tom, ktoré záväzky prijmem. Bez môjho uznania nemajú nado mnou žiadnu normatívnu moc. Ale pri uplatňovaní tejto nezávislosti som zároveň *závislý* od postojov iných, ktorí mi pripisujú záväzok a vzhľadom naň ma volajú na zodpovednosť, a tým presadzujú jeho obsah. A ostatní, spätne závislí od môjho uznania, vykazujú vo svojich postojoch pripisovania a hodnotenia povinností a zodpovedností podobný moment nezávislosti. "Nezávislosť" i "závislosť" je pre Hegela vždy *normatívnou* nezávislosťou a závislosťou. Sú to vlastne spôsoby hovorenia o *autorite* a *zodpovednosti*.¹⁹

¹⁹ Ak X má nejaký druh autority nad Y, potom je X zodpovedný vzhľadom na Y. Ale Hegelov spôsob prepracovania Rousseauovho a Kantovho chápania autonómie ako podstaty normatívnej záväznosti (platnosti) vyžaduje, že ak X má nejakú autoritu nad Y, potom X má aj určitú zodpovednosť voči Y - t.j. Y má recipročnú autoritu nad X. To je tvrdenie o samotnej povahe autority a zodpovednosti, o povahe normatívneho ako takého. Záväzok ku koherentnosti chápania X ako majúceho autoritu nad Y (a zároveň Y ako majúceho zodpovednosť za X), ktorý nie je vyvážený recipročnou autoritou Y nad X (a zároveň zodpovednosťou X za Y), je znakom myslenia, ktoré zotrúva na metakonceptuálnej úrovni nazvanej Hegelom "Chápanie", t.j. na úrovni myslenia, ktoré nedokáže dosiahnuť metakonceptuálnu úroveň nazvanú ním "Rozum". Toto myslenie neuskutočňuje kategóriálne konceptuálny pohyb od *nezávislosti* k *slobode* v zmysle *autonómnosti*: byť viazaný normami, ale práve tými, ktorými sme zaviazali sami seba.

Analyzovanie záväzkov a iných normatívnych statusov ako produktov ustanovených ako postojom uznania, tak aj postojom pripisovania (a tým aj dvoma druhmi závislosti alebo autority, a dvoma korešpondujúcimi druhmi závislosti alebo zodpovednosti) sa odvoláva na myšlienku vzájomného uznania. Ale uznanie, o ktoré tu ide, je skôr *špecifické* ako *všeobecné*. Uznať niekoho vo všeobecnom zmysle znamená vidieť v ňom normatívny subjekt záväzkov a zodpovedností, pričom toto uznanie sa uskutočňuje prostredníctvom pripisovania špecifických záväzkov a zodpovedností. Uznanie vo všeobecnosti je teda abstraktný pojem; je to to, čo je spoločné všetkým prípadom špecifického uznania. Aby som bol ja, musím mať aktuálne, špecifické

Skutočný *obsah* záväzku, ktorý na seba berieme tým, že použijeme pojem (paradigmaticky tým, že použijeme slovo), je výsledkom procesu *vyjednávania* zahrnujúceho recipročné postojе a recipročnú moc tých, ktorí záväzok *pripisujú*, a tých, ktorí ho *uznávajú*.²⁰ To, čo je *osebe* obsahom môjho tvrdenia alebo konania, je výsledkom toho, čím je *pre* iných a čím je *pre* mňa samého. Hegelove znázornenie tohto procesu normatívneho vyjednávania vzájomne sa obmedzujúcich autorit, prostredníctvom ktorých sa ustanovujú a uplatňujú určené konceptuálne obsahy, je podľa môjho názoru jeho najväčším príspevkom do filozofie, aspoň z pohľadu môjho súčasného problémového horizontu. Tento proces vyjednávania vzájomne si konkurujúcich normatívnych tvrdení je tým, čo Hegel nazýva "skúsenosťou" [Erfahrung]. Explicitne vyjadriť to, čo je tomuto procesu implicitné, znamená povedať, aký je vzťah *ustanovenia* pojmových noriem k ich *aktuálnej aplikácii* pri akte uznania, pripisovania a hodnotenia špecifických, konceptuálne artikulovaných záväzkov v usudzovaní a konaní. To je vzťah, ktorý tvorí obsah Hegelovho jednoúrovňového unifikovaného a monistického pojmu skúsenosti a ktorým chce dosiahnuť to isté čo Quine - na rozdiel od dvojfázového, rozdvojeného (bifurcated) prístupu Kantovho a Carnapovho. Aj pojem vzájomného uznania treba chápať ako model tohto vzťahu. Idealistické tvrdenie, o ktorom tu uvažujeme, znamená, že pojmy sú inštituované tým istým spôsobom, a teda majú tú istú štruktúru a jednotu ako sebauvedomené rôzne *ja*.

III

Hegel považuje Ducha - sféru normatívneho - za produkovaného a udržiavaného prostredníctvom procesu vzájomného uznania, ktorý ustanovuje rôzne sebauvedomené *ja* a zároveň ich komunity. Načrtol som tu obraz motivovaný otázkou, ako konštruovať *autonómiu* spôsobom, ktorý by bol kompatibilný s určenosťou pojmových obsahov, ktoré sú zároveň *konštituované* v procese skúsenosti, kde sú zároveň *aplikované* (základný záväzok pragmatistu). Naznačil som, že podľa Hegela hranice toho, k čomu sa zaväzujeme, prípadne nezaväzujeme použitím zvláštného pojmu (a hranice správneho alebo nesprávneho použitia takéhoto pojmu), sú určené procesom *vyjednávania* medzi aktuálnymi postojmi pri aplikácii a hodnoteniami jednotlivých aplikácií.²¹

záväzky a zodpovednosti. Uznanie vo všeobecnosti je len abstraktným spôsobom hovorenia o tom, čo je spoločné všetkým špecifickým uznaniam. Nie je možné niekoho *iba* uznať. Uznať niekoho znamená vždy pripisovať špecifické záväzky a zodpovednosti, aj keď snáď odlišné v každom prípade. Preto *byť* sebou samým si vyžaduje *aktuálne* vzájomné uznanie.

²⁰ "Vyjednanie" znie príliš mierumilovne na charakterizovanie trení a konfrontácií nekonzistentných požiadaviek opísaných Hegelom. I keď sa tým nemôžem teraz zaoberať, myslím si, že sú dôvody považovať Hegelov bojový a nekompromisný slovník v tomto ohľade za zavádzajúci. Podľa Hegela nie je nič absolútne iné a ani žiadne požiadavky alebo pojmy nie sú nezlučiteľné. Sú to vždy podstatné nezlučiteľnosti obsahu (a nie formy), ktorých vzájomná konfrontácia nás núti k zmene záväzkov.

²¹ Táto argumentačná štruktúra nie je pre čitateľov Hegela zjavná a myslím si, že jedným z dôvodov je poradie výkladu, ktoré používa vo *Fenomenológii*. Hegel totiž začína zavedením pojmu *všeobecného* uznania (v odseku o sebauvedomí), t.j. začína tým, ako k niekomu prístupujeme alebo ako niekoho považujeme za normatívny subjekt záväzkov a zodpovedností vo všeobecnosti. Zdôrazňuje podstatne sociálny charakter uznania a skúma niektoré dôsledky

Táto motivácia pre pochopenie rôznych *ja* - subjektov určene obsažných záväzkov a zodpovedností, užívateľov pojmov, a teda subjektov skúsenosti, vedenia a konania - v termínoch vzájomného uznania vysvetľuje, prečo by sme proces recipročného špecifického uznania mali chápať ako proces poskytujúci *kontext*, v rámci ktorého sa pojmy aplikujú a súčasne sa ustanovuje a určuje ich obsah. Tým sa ale ešte jednoznačne nevysvetľuje, prečo by štruktúra a jednota udelená rôznym *ja* a komunitám ich ustanovením prostredníctvom vzájomného uznania mala poskytnúť *model* vysvetlenia štruktúry a jednoty pojmov. Dôvodom, prečo proces vzájomného uznania, a teda štruktúra a jednota rôznych *ja*, vytvára nielen *kontext* pre ustanovenie a aplikovanie pojmových noriem, ale aj tento *model*, je to, že to nie je len jeden príklad toho, ako sú normy konštituované recipročnou autoritou (vzájomne závislé momenty). *Všade tam*, kde možno rozpoznať *normu*, *musia* existovať odlišné centrálne recipročnej autority, ako aj proces vyjednávania medzi nimi. Práve to je totiž podľa Hegla povaha normatívneho ako takého, *jediný* spôsob, ako určené obsahy môžu byť asociované s normami podľa koncepcie normatívneho stelesnenej v téze o autonómnosti. Záväzkov, ktorý niekto na seba preberie aplikovaním pojmu v súde alebo konaní, môže byť platný ako určené obsažný len vtedy, ak ho spravujú iní, nie ten, pre ktorého je záväzkom. Uznáním takéhoto záväzku uznávame aspoň implicitne moc iných nad obsahom, ku ktorému sme sa zaviazali.²²

Ako vlastne máme teda pochopiť štruktúru a jednotu pojmov podľa modelu rôznych *ja*? Podľa Hegla presne tak ako podľa Kanta sú *všetky* normy normami *pojmovými*: hovorenie o normách a hovorenie o pojmoch sú alternatívne možnosti prístupu k jednému spoločnému fenoménu. Predovšetkým si musíme uvedomiť, že Hegel chápe pojmy, obsahy noriem ako podstatne *inferenčne* artikulované.²³ Hegel

nezohľadnenia podstatne *recipročnej* štruktúry, ktorá jediná dáva zmysel normatívnym statusom. Obsah pojmu sa ale zjavuje až neskôr (v odseku o Rozume), keď analyzuje *špecifické* uznanie - t.j. uznanie a pripisovanie špecifických, *určených* záväzkov a zodpovedností daných v použití zvláštnych, obsažne určených *pojmov* v úsudku a konaní. Len spätný pohľad z tohto stanoviska (na konci diskusie o *Rozume*) nám umožňuje vidieť uznanie vo všeobecnosti ako abstrakciu špecifických uznaní, ako to, čo majú spoločné všetky špecifické uznávacie postoje (jediné, ktoré sú aktuálne). Na tejto úrovni výklad uznania, ako podstatne sociálny a recipročný, musí byť zdôvodnený. Preto sociálny rozmer uznania, s ktorým som začal svoj výklad, sa na konci ukazuje ako neúplne pochopený v prípade, že nezohľadníme jeho inferenčný a historický rozmer, nakoľko obsažne určené pojmové záväzky, ktoré sú pripisované špecifickými poznávacími postojmi, nie sú pochopiteľné nezávisle od inferenčného a historického rozmeru.

²² Závisí od mňa, ktoré pojmy použijem v súdení alebo konaní, ako aj to, kto má autoritu na to dohliadať. Aby norma bola pochopená ako *záväzná*, ako majúca skutočnú normatívnu *silu*, musí však ten, pre ktorého je norma (vd'aka jeho uznaniu tohto normatívneho statusu) *záväzná*, považovať ním vykonávaný moment nezávislosti (autority) za rovnovážny s momentom závislosti (zodpovednosti vzhľadom) od tých, ktorí ju pripisujú a hodnotia. A to nie je, ako ešte ďalej uvidíme, jediný moment normatívnej závislosti. Tí, ktorí pripisujú a hodnotia záväzkov, sú tiež nútení uznať autoritu predchádzajúcich aplikácií (vrátane autority bezprostrednosti) v ich spravovaní obsahu, ktorý ustanovuje tieto aplikácie.

²³ Čitateľa mojej knihy [1] ma na tomto mieste budú asi podozrievať z toho, že jednoducho pripisujem Hegelovi svoje vlastné názory, od sociálno-perspektivistického normatívneho prístupu cez pragmatiku až po inferenčný prístup k sémantike. Táto podobnosť nie je náhodná, ale smer

hovorí o tejto artikulácii (vo *Fenomenológii*, počínajúc časťou o Vnímaní) pod názvom "sprostredkovanie" [Vermittlung] a "určená negácia". Paradigma sprostredkovania i voľba terminológie je tu určená úlohou, ktorú zohráva stredný člen v syllogizme. Aplikácia sprostredkujúceho pojmu slúži ako *záver* jednej inferencie a ako *premisa* druhej inferencie.²⁴ Tvrdenie, že *sprostredkovanie*, schopnosť prebrať túto rolu, je pre pojmy podstatná, znamená tvrdiť, že schopnosť vystupovať ako v premisách, tak aj v záveroch *inferencií* je pre pojmy podstatná. To je to, čo chcem vyjadriť hovorením o ich "podstatne inferenčnej artikulácii".²⁵

Podobne keď Hegel hovorí o "určenej negácii", mieni tým vzťah podstatnej nekompatibility medzi pojmami. Je to spôsob, akým aplikovateľnosť jedného pojmu normatívne vylučuje aplikovateľnosť iného pojmu. Tu je príklad: keď nejakú farebnú škvrnu onačíme ako "červenú", je tým vylúčené, aby sme ju nazvali "zelenou". Formálna alebo logická negácia (ktorú Hegel nazýva "abstraktnou" negáciou) je definovateľná na základe jej určujúcej alebo zásadnej verzie. Abstraktná negácia *p* je jeho nekompatibilné minimum: čo vyplýva zo všetkého, čo je podstatne nezlučiteľné s *p*. Táto abstraktná negácia abstrahuje od určeného obsahu týchto nezlučiteľností a je preto *len* nezlučiteľná.²⁶ Vzťah podstatnej inferencie a podstatnej nezlučiteľnosti (vzťah sprostredkovania a vzťah určenej negácie) artikulujú obsah pojmových noriem.²⁷

vplyvu je opačný. Dospel som k týmto myšlienkam čítbou Hegela a rozvinul som ich potom svojím vlastným spôsobom. To, čo robím teraz, chápem ako uznanie dlhu Hegelovi, a nie ako podsúvanie mu mojich vlastných názorov.

²⁴ V syllogizme

Súdy sú aplikáciou pojmov;
Aplikácie pojmov sú inferenčne artikulované,
preto
Súdy sú inferenčne artikulované

pojem *aplikácia pojmov* zohráva úlohu stredného termínu, ktorý sprostredkuje inferenciu z aplikovateľnosti pojmu *súd* na aplikovateľnosť pojmu *inferenčne artikulovaný*. Sprostredkujúci pojem formuluje záver inferencie z "X je súd" na "X je aplikáciou pojmu" a premisu inferencie z "X je aplikáciou pojmu" na "X je inferenčne artikulované".

²⁵ Tieto inferencie nie sú (len) formálne alebo logicky správne inferencie, ako syllogizmus, ale aj *materiálne* správne inferencie, ktoré sú implicitné v ich premisách. Sú to inferencie, ktorých správnosť závisí od *nelogického obsahu* v nich obsiahnutých pojmov a zároveň ho artikuluje. To, že súdy (a konania) sú aplikáciami pojmov, je v uvedenom príklade podstatným elementom obsahu týchto pojmov. Príkladom by bola inferencia z "Pittsburgh je na západ od New Yorku" na "New York je na východ od Pittsburghu". Ak sú dané materiálne, t.j. obsažne artikulované kvality inferencií, potom rôzne druhy formálne platných inferencií môžu byť pochopené ako materiálne vlastnosti, ktoré pri zodpovedajúcich druhoch substitúcie zostávajú stabilné.

²⁶ Zo vzťahov určenej negácie môžeme odvodiť vzťahy sprostredkovania, t.j. zo vzťahov materiálnej *nezlučiteľnosti* môžeme odvodiť vzťahy *inferencie*. Z nezlučiteľnosti *p* totiž vyplýva *q* len vtedy, ak všetko nezlučiteľné s *q* je nezlučiteľné s *p* (i keď snád' nie naopak). Z "byť psom" teda vyplýva "byť cicavcom", keďže všetko nezlučiteľné s "byť cicavcom" je nezlučiteľné s "byť psom". Hegel často hovorí tak, ako keby *negácia* bola hlavným pojmom artikulovania obsahu.

²⁷ Takto musíme koniec koncov pochopiť analógon vzťahov uznania pre pojmy. To, čo zohráva úlohu pojmov, zohráva podľa idealistického tvrdenia úlohu vzájomného uznania v paradigmatickom zmysle. Musíme mať však na pamäti aj pragmatické tvrdenie. Toto tvrdenie,

Teraz už môžeme prejsť k centrálnej otázke. Model typu recipročného uznania, kde toto uznanie ustanovuje rôzne *ja* a ich *komunity*, sa dá použiť v dvoch rovinách na ustanovenie a aplikáciu pojmov v skúsenosti. Po prvé, opisuje vzťahy recipročnej autority, ktoré dávajú *zvláštne* alebo určené pojmy do súvisu so *všeobecným*, pod ktoré spadajú, t.j. opisuje, ako sa ustanovujú určené pojmy a ako sa formulujú súde týkajúce sa charakteristických individuí. Individuá, t.j. pojmi charakterizované partikularity, a určené pojmy sú zároveň inštituované alebo syntetizované - presne tak ako v modeli, podľa ktorého individuálne sebavedomé rôzne *ja* ako členovia komunity (charakterizovanej všeobecným) a komunity týchto *ja* (univerzálie) sú zároveň ustanovené alebo syntetizované. Po druhé, opisuje model vzťah recipročnej autority, ktorý vzájomne spája určené pojmy. Na tomto stupni sú súčasne ustanovené alebo syntetizované určené pojmy a to, čo Hegel nazýva "Pojmom", veľký, holisticky vyplývajúci artikulovaný *systém* určených pojmov a súdov artikulovaných prostredníctvom týchto pojmov - určitý typ všeobecná alebo komunity, ktorá ich všetky zahŕňa.

Súdy, akty usudzovania prichádzajú v dvoch podobách: ako *sprostredkované* a ako *nesprostredkované*. Sprostredkované sú výsledkom inferencie z iných súdov, t.j. aplikácie *iných* pojmov, ktorá je už završená. Bezprostredné pojmy sú *neinferenčne* získané paradigmaticky *perceptuálne* súde alebo pozorovania.²⁸ Zvieratá obdarené túžbou už delia svet tým, že naň diferencovane reagujú, tým, že napríklad k niečomu pristupujú ako k potrave a "jednoducho ju pozerajú" ([4], 65; [3], 111).

Bezprostredné súde sú tie, ktoré primerane vycvičené a naladené zvieratá, ktoré už zvládlo responzívne použitie príslušných pojmov, robí automaticky, keď je konfrontované s vnímateľnou prítomnosťou pozorovateľného stavu vecí. Tieto neinferenčné aplikácie pojmov (t.j. bezprostredné súde) vyplývajú alebo sa získajú z *partikularít*, na ktoré sa pojmy v tomto prípade aplikovali. Naproti tomu zodpovednosť za *inferenčne*

spoločné pre Hegela a Quina, hovorí, že *ustanovenie* pojmových noriem a ich *aplikovanie* sú dve stránky jednej mince, dva aspekty jedného procesu. V prvom z nich sa stanovujú *významy*, určujú sa hranice oddeľujúce *správnu* alebo *vhodnú* aplikáciu od aplikácií, ktoré sú nesprávne alebo neprimerané. Prostredníctvom aplikácií sa robia súde (a uskutočňujú konania) a hodnotenia. V praxi sa zvláštne aplikácie *prijímajú* ako správne alebo nesprávne a *pristupuje* sa k nim ako k primeraným alebo neprimeraným. Quine zdôrazňuje, že stanovenie zmyslu nie je procesom, ktorý je oddelený od ustanovenia našich presvedčení. Podľa Hegela pri robení a hodnotení súdov a konaní, t.j. v skúsenosti, určujeme obsahy pojmových noriem, ktoré riadia tento proces. Koordinovaný status pojmov a súdov je podstatnou črtou monistického prístupu, ku ktorému sú títo pragmatisti zaviazaní. Musíme preto materiálne vzťahy inferencie a neporovnateľnosti medzi pojmami chápať ako črty procesu, v priebehu ktorého zaujímame aktuálny postoj, aktuálne aplikujeme tieto pojmy, t.j., v ktorom sa niektoré aplikácie prijímajú alebo sa k nim pristupuje ako k primeraným tým, že sa preberajú pojmovo artikulované záväzky vo forme súdov (alebo konaní), ako aj tým, že sa hodnotí primeranosť týchto záväzkov. Podľa idealistov práve tento proces môže byť zmysluplne chápaný tak, že zahŕňa konštitutívne vzťahy vzájomného uznania.

²⁸ Pochopiteľne, dokonca aj tieto sú inferenčne *artikulované*. Sú aplikáciami pojmov, a teda podstatne niečím, čo môže slúžiť ako premisy inferencie. Ich bezprostrednosť spočíva v ich *neinferenčnosti* len v tom zmysle, že záväzok, ktorý je súdom, nebol prevzatý ako výsledok procesu inferencie. To však je jediný zmysel, v ktorom súde môžu byť neinferenčné - a to je jedným z hlavných ponaučení časti o percepcii vo *Fenomenológii*, ako aj Sellarsovej epochálnej práci [11] (pozri aj moju analýzu tejto práce v [11]).

získané aplikácie (t.j. autorita vo vzťahu k nim) je daná v pojmach alebo vo *všeobecninách*, ktorých inferenčné vzťahy podpisujú tak povediac súd, ktorý je záverom.

Bezprostredné súdy vyjadrujú rozmer, v ktorom partikularity uplatňujú svoju autoritu voči univerzáliám alebo voči pojmom, ktoré sú na ne použiteľné. *Sprostredkované* súdy vyjadrujú rozmer, v ktorom univerzália alebo pojmy uplatňujú svoju autoritu voči partikularitám, na ktoré sú použiteľné. Charakterizované individuá - partikularity ako spadajúce pod univerzáliu -, ktoré sa sprítomňujú v súdoch (=aplikácia pojmov), vznikajú ako výsledok *vyjednávania* medzi dvoma recipročnými dimenziami autority (každá z nich so svojim vlastným, jej zodpovedajúcim, dvojakým druhom zodpovednosti). To je spôsob použitia a vývinu pojmu - procesu skúsenosti, ktorý tak možno pochopiť zároveň ako aplikovanie aj ako ustanovenie pojmových noriem a ktorý je modelovaný na recipročnom uznaní. Hegelova *Logika* je úplným znázornením tohto procesu.

Tieto dva druhy autority zjavne môžu kolidovať. Môžeme mať bezprostredné záväzky, ktoré sú neporovnateľné s tými, ku ktorým sme inferenčne viazaní. V takom prípade musíme *zmeniť* niektoré z našich záväzkov - buď tie, ktoré sú autorizované partikularitami (bezprostredným), alebo tie, ktoré sú autorizované univerzáliami (sprostredkovaným). Táto nevyhnutnosť je *normatívna*. Sme nútení upraviť z dôvodu nezlučiteľnosti vlastných súdov so záväzkami, ktoré sme na seba vzali, buď autoritu partikularít, alebo autoritu univerzálií. Úprava našich pojmových záväzkov vo svetle takejto kolízie je to, čo rozumiem pod *vyjednávaním* medzi dvoma rozmermi autority.²⁹ Proces prispôsobenia našich dispozícií formulovať bezprostredné a sprostredkované súdy ako reakcia na aktuálne konflikty, ktoré sú výsledkami týchto súdov, nazýva Hegel "skúsenosť". Skúsenosť poháňa dopredu *vývin* pojmov; je to proces *určovania* ich obsahu, pričom *použitie* pojmových noriem je zároveň procesom ich *ustanovenia*. Pojmové obsahy sú *určené* len preto a potiaľ, pokiaľ sú výsledkami takéhoto procesu ich *určovania prostredníctvom* ich aplikácie s ostatnými pojmami v inferenciách.³⁰

²⁹ Aspoň pokiaľ ide o empirické pojmy, nemyslím, že by Hegel tvrdil, že v každom prípade môžeme vopred dať jednoznačnú odpoveď na otázku, ako by sme takéto konflikty mali riešiť, ktoré záväzky by sme mali zmeniť alebo ktorých by sme sa ich vzdali. Takýto konflikt môže byť vyriešený napr. prostredníctvom súdu, že nie je možné spoľahlivo neinferenčne aplikovať pojmy farieb, ak sú objekty osvetlené len bielym elektrickým svetlom, alebo prostredníctvom súdu, že aplikovateľnosť *Q* vyplýva len z aplikovateľnosti *P* & *S*, a nielen z aplikovateľnosti samotného *P*.

³⁰ Keď hovoríme o tomto procese ako hnanom "neustálou negativitou" pojmov, pripomína to úlohu, ktorú v tomto procese zohráva fakt meniaci naše pojmy na objekty možných zmien, t.j. ich potenciálnu schopnosť viesť k určeným nezlučiteľným (bezprostredným a sprostredkovaným) súdom. Aj keď sa tým tu nemôžeme zaoberať, je nadmieru dôležité si uvedomiť, že keďže pojmy sa vyvíjajú a stávajú sa tak určenejšími, *bezprostrednosť*, *náhodnosť* a *zvláštnosť* sa *začleňujú* do ich obsahu. Predpokladajme, že disponujeme tak dobre vyvinutou rozlišovaciu responzívnu schopnosťou, ktorá nám umožňuje okamžite klasifikovať zvláštne ako *kyslé a červené* alebo *modré*, ako aj princípmi vyplývania (inferential commitments), ktoré nám umožňujú odvodiť z aplikovateľnosti všeobecna *kyslé* ako všeobecno *kyselina*, tak aj to, že kyselina farbí lakmusový papier na červenú. Ak sme potom konfrontovaní s niečím, čo má kyslú chuť a farbí lakmusový papier na modro (čo je opäť nezlučiteľné s jeho zafarbením na červenú), sme zaviazaní podľa toho zmeniť naše záväzky. Či už prispôbujeme naše neinferenčné rozlišovacie responzívne

Tento proces *vyjednávania* medzi uznanými autoritami ohľadne ich nezhôd je procesom *spravovania* niekedy protikladných autorít partikularít a univerzálií. Je konštitutívny ako z hľadiska Pojmu, ako holistický systém všetkých určených univerzálií (empirické pojmy), ktoré sú vzájomne spojené prostredníctvom podstatnej inferencie a nezlučiteľnosti (sprostredkovanie a určená negácia), *tak aj* pre charakterizované partikularity, sprítomnené množinou súdov, množinou záväzkov, ktoré sú aktuálnymi aplikáciami univerzálií na partikularity. Pojmy a sudy, významy a presvedčenia, jazyky a teórie sú dve strany jednej mince, pochopiteľné len spolu ako prvky procesu skúsenosti. Tento názor by nám mal byť dôverne známy; zastáva ho Quine vo svojich *Dvoch dogmách empiricismu*. Quine rozvíja svoj pragmatizmus prostredníctvom názoru, že zmena významu a zmena presvedčenia sú aspekty jedného procesu skúsenosti, procesu vzájomného prispôsobovania presvedčení (vrátane tých, ktoré získavame perceptuálne). Teraz môžeme vidieť, že je to aj Hegelov spôsob rozpracovania jeho idealistických princípov.³¹

schopnosti, alebo naše inferenčné záväzky, týmto vývinom sa náhodnosť sveta začlenila do našich pojmov. To, čo si vyžadujú naše pojmy, sa nazýva "nevyhnutnosť", preto to, čo sa tu začleňuje, je tiež pochopiteľné ako *náhodnosť* sveta a je to autorita zvláštneho nad všeobecným, ktorá je takto vykonávaná našimi bezprostrednými súdmi.

³¹ Vzťahy uznania modelujú recipročnú dimenziu autority, ktorá je tu v hre, v dvoch rovinách. Na jednej strane sa Pojem vzťahuje na svoje konštitutívne určené pojmy tak, ako sa komunita vzťahuje k ja. Na strane druhej sa určené empirické všeobecno vzťahuje na charakterizované individuum tak, ako sa komunita vzťahuje k ja. Tieto dva aspekty sú vzájomne prepojené prostredníctvom súdov. V skutočnosti je tento jeden proces skúsenosti procesom (a nie je na ňom modelovaný), v ktorom sú syntetizované *sebavedomé my*. Na nás, v *normatívnom* zmysle zavedenom Kantom, leží zodpovednosť za objasnenie nezrovnalostí. Transcendentálna jednota apercepce je zodpovedná za sudy a ich záväznosť pre objasnenie nezlučiteľností pri aplikácii pojmov robí zo súdov príslušníkov tejto jednoty. Je teda zavádzajúce si predstavovať vzájomné uznanie, ktoré syntetizuje nás ako v princípe už existujúce predtým, ako pochopíme inferenčne artikulovanú recipročnú autoritu všeobecného a zvláštneho. Táto požiadavka obmedzuje a robí určeným obsah, ktorý majú spravovať tí, ktorí pripisujú nejaký záväzok.

Zodpovednosť, ktorú vy a ja nesieme, aby sme vyjednali požiadavky odlišných autorít, aby sme eliminovali nezlučiteľnosti medzi *vašimi* a *mojimi* súdmi, i keď je reálna, je vlastne sekundárna a odvodená od zodpovednosti, ktorú nesie každý z nás: vyjasniť nezlučiteľnosti medzi našimi *vlastnými* záväzkami. (Aj keď sa tým tu nemôžem zaoberať, v odseku o Perceptii vo *Fenomenológii* Hegel rozpracováva pohľad na *objekty* (zvlášťne). Tým sa zodpovedajú sudy na strane zvláštneho - ako základné jednotky zodpovednosti pre tie zodpovednosti, ktoré sú paralelným spôsobom výsledkom nezlučiteľností paralelným spôsobom. Ak tvrdíme, že dve farby majú nezlučiteľné vlastnosti, hovoríme tým, že *žiadne zvlášťne* nemôže vykazovať obe, ale nie to, že dva odlišné predmety ich nemôžu spoločne vykazovať. A práve prostredníctvom týchto pojmov musíme vymedziť hranice zvlášťnych. Zodpovedajúca dvojité podmienka platí pre individuáciu vlastností alebo pojmov.) Sebavedomé individuálne ja je také ja, ktoré vykonáva špecifickú autoritu uznania a podlieha špecifickej zodpovednosti uznania, ja, ktoré preberá a pripisuje určene obsažné pojmové záväzky tým, že robí sudy (vrátane hodnotenia súdov iných). Chápeme štruktúru a jednotu takýchto ja, ako aj ich komunít prostredníctvom recipročného uznania. A prostredníctvom presne tých istých pojmov rozumieme tiež štruktúru a jednotu ako charakterizovaných individuí, ktoré sú predmetmi súdov (v ich najjednoduchšej forme), tak aj obsažne určených pojmov alebo všeobecen, ktoré sú použité v týchto súdoch. To je Hegelova funda-

Hegel často hovorí o vzťahu medzi rôznymi *ja* a pojmami v jazyku *identity*. Napríklad: "Ak pojem [Begriff] dospel k *existencii*, ktorá je sama slobodná, stáva sa z neho *Ja* čiže čisté sebedovedomie. Ja síce *mám* pojmy, to znamená určené pojmy, ale *Ja* samo je čistým pojmom, ktorý ako pojem dospel k *súcnu*." ([5], 583; [6], II, 222)

Videli sme, ako *Ja*, sebauvedomené rôzne *ja* vo všeobecnosti, ako normatívne subjekty konceptuálne artikulovaných záväzkov - súdy (a konania) - sú syntetizované ako podstatné aspekty (Hegel hovorí "momenty") procesu skúsenosti, ktorého ďalšie podstatné prvky obsahujú ako tieto súdy, tak aj pojmy, ktoré sú v nich aplikované. A videli sme tiež, že štruktúra a jednota tohto procesu vo všetkých jeho aspektoch by sa mala pochopiť prostredníctvom recipročného vzťahu autority, ktorý Hegel nazýva "uznávajúci". Odlišné aspekty tohto procesu a štruktúr uznania vo všeobecnosti však predsa zostávajú odlišné a rozlíšiteľné. Nie sú navzájom *identické* v striktnom alebo logickom zmysle, čo Hegel aj uznáva. Predchádzajúci citát pokračuje charakterizovaním štruktúr uznania, ktoré je abstraktné, a to spôsobom, ktorý je typický pre *Logiku*: "[táto štruktúra] tvorí povahu *Ja* ako *pojmu*; ani *Ja*, ani pojem nemožno pochopiť, ak sa obidva uvedené momenty nechápu zároveň abstrahovane i úplne jednotne." ([5], 583; [6], 223)

Jednota štruktúr uznania vedie Hegela (podľa môjho názoru nešťastne) k tomu, že označuje podstatne relačné momenty tejto štruktúry ako *identické*. Nie sú identické v zvyčajnom zmysle slova, nakoľko sú tiež podstatne odlišné. Hegel ale chce, aby sme ich spoznali ako identické v špekulatívnom *zmysle*. V tomto špekulatívnom zmysle elementy štruktúry uznania recipročnej autority, ktoré sú zmysluplné len *ako* vzťahujúce sa na seba navzájom v takejto štruktúre, sú opísané ako navzájom "identické". V tomto zmysle hovorí Hegel o rôznych *ja* ako o identických s ich komunitami, o partikularitách ako identických s univerzáliami, ktoré ich charakterizujú, o určených pojmoch ako identických s holistickým Pojmom, ktorý ich zahŕňa ako systém inferenčne vzájomne prepojených elementov, atď. Zmätko vzniká len vtedy, keď sa špekulatívny zmysel výrazu "identický" zamieňa so zvyčajným pojmom *identity*. Potom by sa totiž špecifická štruktúra uznania, prostredníctvom ktorej sú tieto elementy odlišné a súčasne aj relačné, mohla zrútiť. Ak ich nerozlíšime, určene obsažené normatívne statusy sa stanú nepochopiteľnými. Nepochopiteľnými sa stanú súdy (a konania) tvoriace skúsenosť, rôzne *ja*, ktoré ich formulujú, pripisujú a sú za ne zodpovedné, ich komunity uznania, určené pojmy artikulujúce tieto zodpovednosti prostredníctvom vzťahov podstatnej inferencie a nezlučiteľnosti vytvárajúce ono väčšie všeobecno - Pojem. Nepochopiteľnými sa stanú aj partikularity, zvláštne, vzhľadom na ktoré majú súdy zodpovednosť sprostredkovanú bezprostrednými súdmi, atď.

Zostáva nám ešte posúdiť posledný rozmer štruktúry uznania, v rámci ktorej treba pochopiť vzťah rôznych *ja* a pojmov. Hegel uvažuje aj o tejto dimenzii prostredníctvom jazyka *identity*, ale, podľa mňa nie v striktnom ani v špekulatívnom zmysle. Mám tu na mysli úvahy, ktoré vyplývajú z jeho požiadavky - objavujúcej sa veľmi zreteľne v úvode do *Fenomenológie* - chápať celok ducha ako *ja*. Pod "duchovným" rozumiem sféru

mentálna idealistická téza.

pojmovo artikulovaných noriem, autority a zodpovednosti, záväzkov a oprávnení. Duch ako celok je komunitou uznania všetkých tých, ktorí majú takýto normatívny status, vrátane ich normatívne významných aktivít. To je, inak povedané, predmetom skúmania pragmatistov; je to celý systém sociálnych praxí najobsiahlejšej možnej komunity. Tvrdiť, že Duch má štruktúru a jednotu *ja*, je ďalšou idealistickou tézou a aj ona by sa mala pochopiť v pojmoch Hegelovho pragmatizmu. ooo

Prostredníctvom tohto druhého idealistického tvrdenia Hegel zjavne nechce povedať, že Duch ako celok je len ďalšie zvyčajné *ja*, element nejakej komunity, ktorej sme tiež členmi. Podľa mňa však nechce povedať ani to, že Duch je prvkom štruktúry uznania, ktorej prvkami sme my ako individuálne *ja* - tak, že by sme mohli hovoriť o nás a o veľkej komunite uznania, ktorá nás zahrnuje, ako o identickej v špekulatívnom zmysle. Mieni tým skôr to, že Duch ako celok - celá komunita uznania, ktorej členmi sú rôzne individuálne *ja* vrátane všetkých jeho aktivít a inštitúcií, má štruktúru a jednotu charakteristickú pre sebauvedomené *ja*. V tomto špeciálnom zmysle je Duch individuum, i keď na rozdiel od nás - ľudských *ja* - nie spojený so zvláštnym organizmom.

Podľa môjho názoru existuje dosť dôkazov o tom, že Hegel chce svojimi poznámkami povedať práve toto, i keď sa tak zvyčajne nechápe. Ešte zriedkavejšie sa venuje pozornosť tomu, že keď pripíšeme Hegelovi vo *Fenomenológii* takýto názor, vedie to k nasledujúcemu závažnému interpretačnému problému. Hegel sa totiž vo *Fenomenológii* pridržiava nasledujúcich troch tvrdení:

1. Duch je sebauvedomené *ja*.

2. Sebauvedomené bytie sebou samým (selfhood) je podstatne sociálnym produktom, vyžadujúcim si skutočné uznanie *iného* a *iným*, na ktorého je individuálne *ja*, dosahujúce sebauvedomenie, potom viazané v rámci uznávajúcej *komunity*.

3. Duch nemá žiadneho *iného*; "mimo" neho neexistuje nič.

Tieto tri tvrdenia sú pochopiteľne navzájom nekompatibilné. Hegel sa však zaväzuje ku všetkým trom, a to nielen tak mimochodom alebo z neopatrnosti; sú to podstatné prvky jeho názorov. Mnohé z toho, čo som tu povedal, nepredstavuje práve konvenčný pohľad na Hegelove názory. Nie je to však ani ideosynkrécia môjho čítania Hegela pripisovať mu *tieto* tri tvrdenia: práve toto je skôr nesporné. V sekundárnej literatúre sa však o pojmových problémoch, ktoré z toho vyplývajú, takmer nediskutuje. (Tvrdenie, ktoré občas počujeme, že Hegel je koniec koncov určitý typ *subjektivistu*, je podľa môjho názoru aspoň nepriamym uznaním týchto ťažkostí.) Zdá sa mi, že hodnota čítania Hegela by sa mala merať podľa toho, v akom rozsahu zvládne túto otázku a do akej miery dokáže sformulovať na ňu presvedčivú odpoveď.

Môj náčrt povahy a významu recipročného uznania pre chápanie povahy normatívnych statusov dáva "prvotný" materiál pre takúto odpoveď. Týmto ďalej dopĺňa mozaiku histórie o tom, ako *aplikovanie* pojmových noriem prostredníctvom robenia súdov môže byť pochopené ako proces *určovania* ich obsahu, a teda ako proces ustanovujúci tieto normy. Získavame tým ďalší rozmer, v ktorom sa hegelovský *idealizmus* a jeho *pragmatizmus* vzájomne osvetľujú.

Tvrdil som, že vzájomné uznanie je pre Hegela štruktúra, ktorá robí normatívne ako také pochopiteľným. V jej paradigmatickej *sociálnej* forme ustanovuje tak individuálne sebauvedomené rôzne *ja* (subjekty záväzkov a zodpovedností), ako aj ich

komunity (rôzne *ja* navzájom viazané prostredníctvom pripisovania si a hodnotenia záväzkov, ktoré nás robia recipročne zodpovednými). V jej *inferenčnej* forme táto štruktúra charakterizuje vzťah medzi zvláštnymi a všeobecnými v procese robenia súdov, ktorý je skúsenosťou, t.j. aplikáciou určených pojmov. Táto štruktúra sa ukazuje tiež vo vzťahu recipročnej autority, prostredníctvom ktorej aplikácie niektorých určených pojmov podmieňujú aplikovateľnosť iných, s nimi inferenčne spojených pojmov, čím sa konštituuje 'komunita' všetkých určených pojmov, ktorá je štruktúrovaná prostredníctvom vzťahu sprostredkovania a určenej negácie, t.j. konštituuje sa Pojem. Okrem týchto dvoch foriem vzájomného uznania by sme nemali prehliadať tretiu formu: *historickú*. Vzniká preto, lebo vyjednávanie požiadaviek recipročne sa určujúcich autorít a rozhodovanie o týchto požiadavkách, spravovanie pojmových noriem v aktuálnych prípadoch ich aplikácie (na zvláštne, ktoré sa bezprostredne ukazujú) je *proces*. V tomto procese skúsenosti sa pojmové normy *vyvíjajú* spolu s požiadavkami alebo súdmi vyjadrujúcimi tie záväzky, ktoré vznikajú z aplikácie týchto pojmov. Tento vývinový proces postupujúceho určenia obsahu pojmov ich použitím s príbuznými pojmami treba pochopiť ako spôsob, akým sú určene obsažné pojmové normy *ustanovené*.

Skúsenosť, aplikovanie a ustanovenie pojmových noriem nie je len *časovým*, ale zároveň je aj *historickým* procesom. Myslím tým, že vykazuje celkom špecifickú štruktúru *uznania*, ktorá je produktom recipročnej autority vykonávanej na jednej strane minulými aplikáciami pojmov nad ich budúcimi aplikáciami, a na strane druhej budúcimi aplikáciami nad ich minulými aplikáciami. Ustanoviť pojmové normy, určiť k čomu sme sa zaviazali použitím nejakého pojmu, možno len prostredníctvom *iných* použití tohto pojmu spolu s použitím iných pojmov, ktoré sú s ním spojené vzťahom inferencie. Aplikácie určitého pojmu (a s ním spríbuzených pojmov), ktoré už boli uskutočnené, majú teda určitý druh *autority* nad kandidátmi na budúce aplikácie tohto pojmu (ako aj s ním spojených pojmov). Predchádzajúce aplikácie sú autoritatívne vzhľadom na význam alebo obsah nejakého pojmu. Ide o autoritu minulosti (minulé aplikácie pojmov) nad budúcnosťou (budúce aplikácie pojmov), v zmysle ktorej sa budúce aplikácie čo do svojej správnosti zodpovedajú minulým pojmom.

Ale autorita sa musí spravovať. Aplikácie noriem ustanovené minulými aplikáciami musia byť ohodnotené čo do ich správnosti podľa noriem, ktorým sa zodpovedajú. Aby súčasné aplikácie pojmu *boli* zodpovedné predchádzajúcim aplikáciám tohto pojmu (a s ním spríbuzených pojmov), musia byť *brané* na zodpovednosť, musíme k nim pristupovať alebo ich brať *ako* zodpovedné. To je poučenie z Hegelovej analýzy podmienok, za ktorých je *záväznosť* (*bindingness*) noriem pochopiteľná vzhľadom na to, čo Hegel urobil z Kantovho a Rousseauovho nástojenia na autonómii ako podmienky skutočnej normativity; poučenie, že je základom modelu recipročného uznania. V tomto našom kontexte si totiž môžeme položiť otázku: Ako môže aplikácia nejakého pojmu byť *nesprávna* podľa záväzkov, ktoré sú implicitné predchádzajúcim aplikáciám? Ak obsah pojmu nepozostáva z ničoho iného ako z toho, čo bolo do neho vložené jeho aktuálnou aplikáciou (a aktuálnou aplikáciou s ním spojených pojmov), ako môže potom nejaká aktuálna aplikácia byť pochopená ako nesprávna vzhľadom na tento obsah? Ak by to nebolo možné, potom by nebola ustanovená žiadna norma.

Myslím si, že Hegelova odpoveď je nasledujúca: Autorita minulých aplikácií, ktoré inštituovali pojmovú normu, je spravovaná v jej mene *budúcimi* aplikáciami, ktoré zahrňujú aj hodnotenie minulých aplikácií. Je na neskorších užívateľoch pojmu rozhodnúť, či každá minulé aplikácia podľa tradície ustanovenej ešte dávnejšími použitiami bola správna alebo nie. Takto budúce aplikácie vykonávajú recipročnú autoritu nad minulými aplikáciami. Modelom tohto procesu, ktorý považujem za hodný zapamätania, je vývin pojmov v zvykovom práve podľa precedentov. Zvykové právo sa odlišuje od zákonného práva tým, že sa úplne zakladá na *prípadoch*. Nie je výkladom explicitne daných, základných zákonov, pravidiel alebo princípov. Je tu daná *len* postupnosť aplikácií pojmov na aktuálne množiny faktov. Z tohto dôvodu sa často chápe ako právo ustanovené sudcami.

Uvažujme idealizovanú verziu tohto procesu. Každý sudca dedí určitú tradíciu prípadov. To si môžeme predstaviť ako množinu zvláštnych (povedané nejuristicky: fakty nejakého prípadu), na ktoré sa aplikovali (prípadne vyzerali ako neaplikovateľné) také právne všeobecná ako "škoda", "ručenie" atď. Sudca je zase konfrontovaný s novým zvláštnym prípadom (skupinou faktov) a musí rozhodnúť, či aplikovať alebo neaplikovať jedno z týchto všeobecní - klasifikujúc príslušné činnosti ohľadne toho, či spôsobili škodu alebo vedú na nárokom na ručenie. Autorita tradície spočíva v skutočnosti, že *jediné dôvody*, na ktoré sa sudca môže odvolať, aby zdôvodnil svoje rozhodnutie, sú precedentné: skutočnosť, že príslušné všeobecno bolo skutočne aplikované alebo neaplikované v predchádzajúcich prípadoch, ktoré sa podobajú príslušnému prípadu v ohľadoch, ktoré špecifikuje sudca (i keď sa odlišujú v iných ohľadoch). Obsah pojmov, ktoré musí sudca aplikovať, majú svoj obsah úplne konštituovaný históriou ich skutočnej aplikácie (v spojení s históriou skutočných použití iných právnych pojmov, ktoré sa v tradícii považovali za s nimi spojené vyplývaním). Voči tradícii je sudca *zodpovedný*. Obsah týchto pojmov bol úplne ustanovený tým, že boli aplikované. Recipročná autorita sudcu zahrnuje³² autoritu, na základe ktorej môže rozčleniť predchádzajúce prípady na tie, ktoré sú, a na tie, ktoré nie sú *precedentné*. To sú predchádzajúce aplikácie, ktoré podľa sudcu ohraničujú obsah pojmu. K predtým rozhodnutému prípadu možno pristupovať ako neprecedentnému, ako nie potenciálne autoritatívnemu vzhľadom na daný prípad, nakoľko ho sudca vidí ako *chybný* vzhľadom na rozhodnutia, ktoré artikulujú obsah pojmu, t.j. vo svetle kvantitatívneho a kvalitatívneho významu precedensu. (Zavážiť tu môžu aj inferenčné vzťahy k iným pojmom, ktoré sudca považuje za určené predchádzajúcimi rozhodnutiami spolu s precedensami použitia týchto pojmov). Samotný takýto spôsob použitia musí byť oprávnený určitým druhom racionálnej rekonštrukcie tradície použitia príslušného právneho pojmu spolu s precedentnými prípadmi vybranými ako najdôležitejšie, kde

³² Len "zahrnuje", keďže má aj iné dimenzie. Napríklad sudca má autoritu rozlíšiť rôzne aspekty podobnosti a odlišnosti medzi faktami súčasného prípadu, ako aj medzi faktami predtým rozhodovaných prípadov, pristupujúc k niektorým ako dôležitejším a k niektorým ako k menej dôležitým, a to vzhľadom na otázku, či príslušné právne pojmy by sa mali použiť alebo by sa nemali použiť na súčasné fakty. Tak získavajú niektoré klasifikované prípady, rozhodnuté už ako primerané, väčšiu relevantnosť ako iné prípady z hľadiska rozhodnutia, ktoré treba urobiť. To zasa vplýva na autoritu predchádzajúcich aplikácií inferenčne spojených pojmov.

cieľom tohto použitia je vymedziť základy pre rozhodnutie prípadu tým alebo iným spôsobom. Pretože *každé* rozhodnutie prípadu má túto podobu, zahrnuje vykonávanie tohto typu uváženia alebo autority, a keďže obsah aplikovaných právnych pojmov nemôže byť *nijaký iný* ako ten, ktorý získavajú v tradícii takýchto rozhodnutí, môžeme princípy vznikajúce z tohto procesu oprávnene považovať za "sudcovské právo".³³ Ale obsahy, ktoré sudca *tvorí* v tomto zmysle, sú tiež obmedzené tým, čo *nachádza*, predchádzajúcimi aplikáciami pojmov (ako bezprostredných, tak aj inferenčných), autorite ktorých sudcovia podliehajú a ktorú súčasne dedia a spravujú.

Ak sme teraz už dostatočne vnímaví, čo dúfam, voči štruktúre recipročnej autority (a teda aj zodpovednosti), ktorú Hegel nazýva "vzájomne uznanie", mali by sme byť schopní ju identifikovať v práve načrtnutom idealizovanom právnom procese. Minulé aplikácie pojmov (rozhodnutia podľa prípadov) vykonávajú autoritu nad budúcimi aplikáciami, nakoľko poskytujú precedensy, ktoré ustanovujú jediný základ pre oprávnenia budúcich rozhodnutí. Sú zdrojmi obsahu pojmov, ktoré neskorší sudcovia majú použiť. To je moment nezávislosti, uznania ustanovujúcej autority minulosti nad budúcnosťou, a teda závislosti budúcnosti od vlastnej minulosti. Ale aj neskoršie aplikácie pojmov sudcami, ktorí dedia tradíciu, recipročne vykonávajú autoritu nad skoršími aplikáciami. Význam autority tradície nad tým, ktorý pojmový obsah presne mala ustanoviť, je rozhodovaný sudcami, ktorí teraz robia rozhodnutia. *Spravujú* normu, *robia* ju určene viažucou. To je moment nezávislosti, uznania, konštitutívnej autority budúcnosti nad minulosťou, a teda závislosti minulosti od jej budúcnosti. Pokiaľ totiž súčasný sudca *neuzná* autoritu nejakej minulej aplikácie, táto nemá žiadnu autoritu. Čo norma *skutočne* (*osebe*) je, to je výsledkom *vyjednávania* uznania medzi týmito dvoma pólmi recipročnej autority (čo je obsahom *pre* minulých sudcov a čo ním je *pre* súčasných).

Mohlo by sa teraz zdať, že situácia tu nie je symetrická, keďže súčasný sudca má zdanlivo posledné slovo. Sudca, ktorý teraz rozhoduje o nejakom prípade, môže ignorovať alebo aspoň odmietnuť nevhodné predchádzajúce rozhodnutia, pristupujúc k nim ako k chybným aplikáciám príslušných pojmov - ako k zle rozhodnutým prípadom - alebo ako k irelevantným, keďže sú odlišné od daného prípadu v tých ohľadoch, o ktorých musí terazší sudca rozhodnúť ako o najdôležitejších. Zdá sa teda, že súčasný sudca dlhuje minulosti len to, čo sa vzhľadom na ňu rozhodne uznať ako dlh. A ak a pokiaľ je to pravda, je autorita minulých rozhodnutí prázdna a obsahy, ktoré udeľujú

³³ Kantovo dvojfázové znázornenie by korešpondovalo s nástojením na tom, že každá tradícia zvykového a prípadového práva sa musí zakladať na nejakom predchádzajúcom ustanovení. To je druh intelektualizmu, ktorý nástojí na tom, že za každou normou implicitnou v praxi musí existovať norma explicitná v pravidle. (Pragmatizmus je opakom tohto intelektualizmu v tomto zmysle; nástojí na tom, že ľubovoľný druh explicitného, teoretického *vedenia*, že má ako pozadie určitý druh implicitného *vedenia*, ako.) Intelektualista si myslí, že len ak sú už ustanovené *plne* a *konečne* určené normy, je vôbec k dispozícii rozlíšenie medzi ich správnou a nesprávnou aplikáciou v ďalšej fáze. Pragmatista Hegel popiera, že by hocikaký pojem bol v tomto zmysle úplne a konečne určený, t.j., nezávisle od aktuálneho priebehu jeho aplikačnej praxe. Pre Hegelove (a moje) účely nie sú dôležité (náhodné) detaily Kantovho znázornenia ustanovenia alebo objavenia pojmových noriem v reflektujúcich súdoch. Dôležitá je len ním postrehnutá dvojfázová štruktúra.

minulé rozhodnutia právnym pojmom, sú prázdne. Skutočnosť, že sudca musí zdôvodniť svoje terajšie rozhodnutie odvolaním sa na predchádzajúce rozhodnutia, by potom spôsobila len čisto *formálne* obmedzenie. Uváženie sudcu pri voľbe a použití precedensov - vlastne v retrospektívnej rekonštrukcii tradície prostredníctvom selektívneho vynechania a prebratia - by urobila toto ohraňenie bezobsažným. Hlas minulosti nemôže mať autoritu nad súčasnosťou, ak súčasnosť môže rozhodnúť o tom, čo bude počúvať a ako to bude interpretovať.

To je zmysluplný opis situácie a teoretici práva sa vážne zaoberali obavami, ktoré sú s ňou spojené. Ale v skutočnosti je v tomto procese dosiahnutá symetria autority, skutočné recipročné uznanie. Tvrdil som, v Hegelovom mene, že skutočná autorita musí byť *spravovaná*. Hovoriť o mojej zodpovednosti má zmysel len vtedy, keď existuje niekto, kto ma môže *brať na zodpovednosť*. Súčasný sudca spravuje normy ustanovené a určené minulými aplikáciami. Ale kto môže súčasného sudcu brať na zodpovednosť vzhľadom na tradíciu minulých aplikácií? Kto môže ohodnotiť, do akej miery jeho rozhodnutia zostávajú verné tým obsahom, ktoré tradícia, týmto právnikom zdedená, udelila právnym pojmom? Zdanie asymetrickosti autority medzi minulosťou a prítomnosťou je výsledkom toho, že neuvažujeme nad odpoveďou na túto otázku. Odpoveď je však jasná. Súčasný sudca je braný na zodpovednosť za tradíciu, ktorú zdedil od sudcov, ktorí ešte len prídu. Jeho rozhodnutia pre obsah príslušných pojmov sú dôležité len potiaľ, pokiaľ ich precedenčná autorita je uznaná zase budúcimi sudcami. Ak jeho prípad budú považovať za *zle* rozhodnutý, vzhľadom na *ich* výklad tradície, ktorú zdedil, potom rozhodnutia súčasného sudcu nemajú vôbec žiadnu autoritu. Autorita minulosti nad súčasnosťou je spravovaná v jej mene budúcnosťou. Nakoľko tento proces zásadne nemá konečný bod, keďže nepozná žiadnu konečnú autoritu, ktorá by sama nebola odkázaná na uznanie, normatívna situácia je úplne symetrická. Toto tvrdenie znamená, v duchu Hegelovho rozpracovania Kantovej a Rousseauovej myšlienky autonómnosti prostredníctvom termínov recipročného uznania, že skutočné, určene obsažené pojmové normy *sú* ustanovené procesom ich aplikovania, ktorý má túto historickú štruktúru.³⁴ Určené pojmové normy sú pochopiteľné len ako črty skutočnej tradície štruktúrovanej uznaním, s recipročnými autoritami, ktoré sú vo vzťahu vyjednávania a spravovania vo všetkých troch svojich rozmeroch: sociálnom, inferenčnom a historickom.

³⁴Hegel si myslí, že keďže pojmy získavajú určený obsah len ako výsledok ich roly v takejto tradícii, dá sa tento obsah predstaviť alebo sprostredkovať [convey] len tým, že poskytneme racionálne zrekonštruovanú trajektóriu, po ktorej sa mohli vyvinúť. To je to, čo robí pre svoje najzákladnejšie pojmy ako vo *Fenomenológii*, tak aj v *Logike ako vede*. Zvláštnosti slovníka, ktorý používa, aby urobil explicitnou prácu zvyčajných pojmov, sú sprostredkované skúmaním rôznych *zneužití* a *nepochopení*, v ktorých sa síce niečo uchopí z obsahu, ale predsa vedú k protikladným a nezlučiteľným záväzkom. Už kvôli smeru vysvetlenia v tejto štúdii implicitne nesúhlasím s tým, že táto procedúra je nevyhnutná. Myslím si, že logické pojmy sú odlišné od zvyčajných empirických pojmov (Hegelove "určené" pojmy), nakoľko získavajú svoj obsah zo svojej explikujúcej roly. Myslím si, že je možné obísť rekonštrukciu [rehearsal] vývinovej dráhy ich obsahu a priamo predstaviť obsah, ktorý tieto pojmy majú na konci oboch Hegelových kníh. Mojou stratégiou tu bolo použiť na tento účel model recipročného uznania.

Tvrdil som, že Hegelov pragmatizmus spočíva v jeho chápaní určene obsažných pojmových noriem ako inštituovaných *skúsenosťou*, procesom *použitia* týchto pojmov ich praktickým aplikovaním v súdení a konaní. Jeho idealizmus spočíva v chápaní tohto procesu skúsenosti ako vykazujúceho konšteláciu recipročnej autority, ktorej paradigmatom je vzájomné uznanie: štruktúra a jednota sebavedomého individuálneho ja. Musíme teda *ja* a *pojmy* pochopiť prostredníctvom tých istých pojmov. Štruktúra uznania recipročnej autority, ktorú potrebujeme, aby sme urobili pochopiteľnou záväznosť určene obsažných noriem, má tri rozmery: sociálny, inferenčný a historický. V rámci tejto štúdie som nemohol bližšie skúmať Hegelom ukázanú tesnú väzbu medzi týmito tromi rozmermi. Pokúsil som sa ale načrtnúť to, čo považujem za Hegelovu najzákladnejšiu myšlienku: jeho rozpracovanie Kantovho a Rousseauovho vhl'adu do normativity, založenej na autonómnosti, podľa modelu recipročnej autority a zodpovednosti, ktorého paradigma je vzájomné uznanie. Myslím si, že to je ústredná myšlienka, ktorá Hegelovu metafyziku a logiku oživuje i štruktúruje.³⁵

A navyše sme, aspoň dúfam, videli dostatočne veľa, aby sme vedeli, ako odpovedať na hádanku, o ktorej som už hovoril a ktorú ešte raz zopakujem. Ako máme rozumieť Hegelovmu hovoreniu o Duchu ako celku, ako sebavedomom individuálnom *ja* v kontexte jeho nástojenia na neredukovateľne *sociálnom* charakte re sebavedomia? Recipročná štruktúra uznania, v rámci ktorej Duch ako celok dospieva k sebavedomiu, je *historická*. Je to vzťah medzi odlišnými časovými rovinami Ducha, v ktorom súčasnosť uznáva autoritu minulosti a naopak vykonáva autoritu nad ňou a kde vyjednávanie ich konfliktu je spravované budúcnosťou. To je štruktúra uznania *tradície*, ktorá artikuluje normatívnu štruktúru procesu *vývinu*, v ktorom pojmy získavajú svoj obsah použitím v skúsenosti. Koniec koncov je to tento proces, ktorý chce Hegelov idealizmus a pragmatizmus osvetliť. Tým, že explikujeme túto štruktúru, dospievame k tomu druhu sebavedomia, ktoré Hegel nazval "absolútne vedenie" a ktorého kontúry som tu chcel načrtnúť.

LITERATÚRA

- [1] BRANDON, R.: Making it Explicit. Cambridge (MA), Harvard University Press 1994.
- [2] HAUGELAND, J.: Heidegger on Being a Person. In: *Nous*, 1982, 16, 16-26.
- [3] HEGEL, G. W. F.: *Fenomenologie Ducha*. Praha, Akademie 1960.

³⁵ I keď sú dôrazy odlišné v každom z týchto veľkých systematických diel - vo *Fenomenológii* skôr na sociálny a historický rozmer, v *Logike ako vede* skôr na rozmer inferencie -, myslím si, že celá trojrozmerná štruktúra je všade prítomná. Veľkou skúškou pre takúto interpretáciu bude to, aký zmysel dokáže urobiť z Hegelovho radikálne nového konštruovania vzťahu recipročnej autority (a teda aj zodpovednosti) medzi subjektom a objektom (medzi istotou a pravdou, medzi tým, čo veci sú *pre* vedomie a čo sú *osebe*, medzi pojmom a bytím), ktorá artikuluje súčasne ako štruktúru vedomia (vrátane vzťahu medzi spontánnosťou a receptivitou, medzi robením a nachádzaním), tak aj štruktúru Idey. Myslím si, že sa môžeme naučiť veľmi veľa o tomto ústrednom vzťahu tým, že budeme skúmať interakcie medzi tromi rozmermi recipročnej autority, ktorými som sa tu zaoberal. Dúfam, že tento príbeh budem môcť prerozprávať pri inej príležitosti.

- [4] HEGEL, G. W. F.: *Phenomenology of Spirit*. Oxford, Oxford University Press 1977.
- [5] HEGEL, G. W. F.: *Hegel's Science of Logic*. New York, Humanities Press International 1969.
- [6] HEGEL, G. W. F.: *Logika ako veda I, II*. Bratislava, Nakladateľstvo Pravda 1986.
- [7] KANT, I.: *Critique of Judgment*. Indianapolis, Hackett 1987.
- [8] KANT, I.: *Kritika soudnosti*. Praha, Odeon 1975.
- [9] KRIPKE, S.: *Wittgenstein on Rules and Private Language*. Cambridge (MA), Harvard University Press 1982.
- [10] PIPPIN, R.: *Hegel's Idealism: The Satisfactions of Self-Consciousness*. Cambridge, Cambridge University Press 1989.
- [11] SELLARS, W.: *Empiricism and the Philosophy of Mind* (with an Introduction by Richard Rorty and a Study Guide by Robert Brandom). Cambridge (MA), Harvard University Press 1997.

* Ďakujeme Profesorovi Robert Brandomovi za súhlas s prekladom a publikáciou tejto štúdie. Pôvodne bola publikovaná pod názvom *Some Pragmatist Themes in Hegel's Idealism: Negotiation and Administration in Hegel's Account of the Structure and Content of Conceptual Norms* v časopise *European Journal of Philosophy*, 1997, Vol. 7, No. 2, pp. 164-189. Dovoľujeme si upozorniť čitateľov, že nemecký preklad tejto štúdie bol publikovaný v časopise *Deutsche Zeitschrift für Philosophie*, 1999, Bd. 47, No. 3, 355-381 pod názvom *Pragmatische Themen in Hegels Idealismus: Unterhaltung und Verwaltung in Hegels Erklärung der Struktur und des Gehalts begrifflicher Normen*.

Z anglického originálu *Some Pragmatist Themes in Hegel's Idealism: Negotiation and Administration in Hegel's Account of the Structure and Content of Conceptual Norms* preložil Igor Hanzel.